

MEMÒRIES

Rafael Feliu i Boixadós

(1937 - 1939)

Capítol I

Els primers anys de la Guerra

Quan tenia 15 anys treballava en una sasteria. Era aprenent. En aquell taller érem tres i la dona del sastre. El meu sou era un "traje" gratis l'any.

Al 1936, quan va començar la Guerra, vaig veure el Sr. Ginferrer custodiat per revolucionaris. Era un home de dretes i tenia propietats. Tenia un camp de cultiu, una vinya i els llogaters el pagaven amb 1/4 part de la collita aproximadament. Jo, en coneixia el fill de l'escola. Però aquell dia el Sr. Ginferrer caminava amb el cap baix i trist. Em va fer llàstima. Probablement, ell ja sabia que el matarien. No va ser l'únic. Altres van anar a la presó.

Vaig continuar com a aprenent de sastre fins que a principis del 38 em van citar. M'havien de "quintar". Vaig haver d'anar a l'Ajuntament. Als del primer trimestre els va tocar anar a lluitar. Afortunadament, jo era del segon i no hi vaig anar.

Aquell mateix any, Franco va trencar el front d'Aragó i va arribar amb les seves tropes al mar. Des de Castelló de la Plana fins al riu Ebre en poc temps, el seu exèrcit havia ocupat aquella zona.

Un batalló republicà, "el Batallón de puentes" de tipus "mecano" havia quedat a la zona republicana de Catalunya i van decidir portar-lo a Sant Vicenç de Castellet. Vaig creure oportú presentar-m'hi voluntari. Tenia por de que en qualsevol moment, l'exèrcit m'enviés "qui sap on", i vaig veure que apuntant-m'hi tenia l'oportunitat d'escollir jo mateix el meu propi destí. A casa, ningú s'hi va oposar o sigui que vaig anar a comandància, on hi havia molts oficials, per allistar-me. En aquells moments però, la meva edat encara no era la reglamentària. Tenia 16 anys i fins l'1 de juliol no vaig fer els 17.

Aquell batalló havia estat a València i hi havia alguns andalusos. El van col·locar a unes naus d'una fàbrica, al carrer Major, a prop del riu, a tocar del pont. Estava format per tres companyies. S'hi van apuntar molts homes del poble, però també en van venir de Manresa, com per exemple el Sr. Llobet que és el pare del Llobet del supermercat. Jo hi vaig entrar al juliol amb els de la segona companyia que estava situada en un local on anteriorment hi havia un cinema. Jo formava part de la categoria dels de la "Plana Major". Els de la "Plana Major" eren els que estaven a les oficines. Vam estar a punt de muntar un talleret per cosir i fer "arreglos" de militar però a la fi va venir l'ofensiva i no ho vam fer.

Durant les dues o tres setmanes que vaig passar amb els de la "Plana", la meva feina era molt senzilla: dormia a casa. Després d'esmorzar entrava al batalló i no feia gairebé res. Ningú em manava ni em donava cap feina. A l'hora de dinar anava a l'església, allà hi havia les cuines i feia cua amb un cassó. Allò em feia vergonya perquè en aquella edat era molt vergonyós.

Quan entrava un oficial, escoltava com els soldats deien paraules com: "¡Compañia!, ¡Capitán! o ¡Teniente!, però jo, que desconeixia el món militar, no saludava mai. Tots els galons els veia iguals. Semblava com si no estigués apuntat perquè des que entrava a la companyia fins que tornava a casa passava desapercebut. En canvi, els altres es dedicaven a muntar i desmuntar ponts del tipus "mecano" cada dia fins que vam rebre l'ordre de dirigir-nos al front.

Potser hagués estat millor no allistar-me. De la meva "quinta" els del primer trimestre van haver d'anar al front. Jo era del segon i a nosaltres no ens tocava marxar, però ja no podia fer marxa enrera. S'iniciava la "Batalla de l'Ebre" i jo havia d'estar amb els del "Batallón de puentes de tipo Mecano".

Capítol II

Vinebre

Nosaltres, els de la segona companyia érem uns 50 o 60 homes. Vam fer el trajecte en tren i en camions. Jo estava tranquil, en canvi, hi havia un parell de nois d'entre 25 i 30 anys, a qui l'un donava ànims a l'altre.

La primera nit que vaig passar fora de casa vam dormir sota uns avellaners de les Borges del Camp, a terra i sense matalàs i vam tornar a pujar als camions que començava a fer-se clar. Aquell mateix matí vaig sentir un crit: "l'aviació!". Tothom va baixar immediatament i es va amagar tan despressa com van poder. Vaig quedar sorprès. També vaig baixar del camió però no m'havia afanyat tant com ells. Quan vam sortir em van avisar: "La pròxima vegada no t'hi quedis perquè si deixen una bomba te la fotran al camió". No havia passat gaire estona que la situació es va repetir, però aquesta vegada vaig estar més ràpid. No sabia com ho feien però els veterans, tot d'una picaven la cabina, el xofer parava i tothom saltava. Sabien veure els avions molt abans que jo. Vam tenir ensurts d'aquest tipus quatre o cinc vegades durant aquell matí.

Al migdia vam arribar a la Torre de l'Espanyol i vam dinar a les afores del poble. Ens vam trobar amb una trinxera que ja estava feta. No gaire lluny d'allà, bombardejava l'aviació i responien els antiaeris. El soroll se sentia perfectament i un veterà em va preguntar: "Que tens por?". Li vaig dir que no però la meva cara deia tot el contrari.

Quan vaig ser veterà, vaig aprendre a separar les coses. Només m'estaven les bombes que realment podien fer-me mal, les que queien a poca distància. Però en aquells moments encara no era prou veterà com per fer tal distinció i m'espantaven totes.

Primer dia a les Baumes de la Torre de l'Espanyol

Teòricament havíem de dinar a la Torre de l'Espan-

yol, però a causa d'aquell terrabastall no ho vam fer. Bombardejaven a prop de Vinebre. No vam menjar fins a arribar a un torrentet que tenia una baumes de pedra massissa i ens van mantenir un xic a cobert aquella nit. Més d'un soldat va aprofitar les mates d'allà per deixar-hi la roba després d'haver-la rentat. Llavors quan vèiem l'aviació i ens amagàvem alguns deien: "¡Nos van a ver por culpa de esa ropa!! i es queixaven. En aquell moment apareixia un voluntari i mentres la treia d'altres cridaven: " Eso es. ¡Sal y quita la ropa para que puedan vernos mejor!". Tots teníem roba de soldat. M'havien donat unes mantes.

A Vinebre

Al matí del segon dia ens vam apropar més al front, a Vinebre i a partir d'aquell moment vaig conèixer la por de debò.

Al poble, hi havia una casa enrunada. Només en quedaven els sótanos i ens vam haver d'amagar allà dins perquè un avió ens metrallava. Quan venia buscàvem la protecció de la paret. Llavors, l'avió feia mitja volta i ens tornava a disparar mentre nosaltres buscàvem la protecció de l'altres paret. Allò va durar mitja hora.

Vam dormir a l'església del poble. Als laterals de l'església, quan va esclatar la guerra, van treure els sants que hi havia i llavors en van fer un mercat. Encara es veien les restes del que havia estat la carnisseria... Al matí, vam sortir a peu en direcció al riu i vam travessar una esplanada que era un camp de cultiu, molt gran i pla. Aquella zona va ser molt bombardejada perquè hi havia un pont. Cada vegada que s'acostaven els avions ens amagàvem on podíem. Un noi s'estava a terra panxa enlaire i observava el cel. De vegades, li senties dir: "¡Ja venen!". Es referia a l'aviació enemiga que venia directa cap a nosaltres. Encara que tothom s'amagués, ell seguia observant-los dient "ja venen". Quan els avions estaven molt a prop deia:

“ara, ara” i just quan els teníem en el punt màxim de perill cridava “ja baixen!” i era llavors quan es girava i s’amagava. No tenia por fins l’últim moment.

Aquell mateix dia, la quantitat de bombardejos va ser tan gran que sense adonar-nos ens vam dispersar i ens vam perdre entre bomba i bomba. Vaig quedar sol i a l’hora de dinar em vaig dirigir al riu tot buscant la companyia que estaven a la vora del riu. Allà vaig veure un grup d’homes amb els que no vaig poder dinar. Jo era de la “Plana Major” i ells no, o sigui que vaig haver de tornar al poble.

A l’església també van bombardejar molt. Allà dintre, tothom s’amagava i buscava els racons tot estirant-se a terra. Hi havia un individu que aprofitava l’ocasió per riure: “Guita aquell com corre, guita’! Mira quina cara fa aquell altre!”.

Quan s’acabaven les bombes, passava desapercebut. N’hi havia un altre que anava a la porta de l’església en aquells moments de perill. Malgrat que els altres es queixaven: ¡No home! Ara ens veuran!”, ell necessitava veure on eren els avions.

Pillatge

Durant els dies que vaig estar a Vinebre van passar coses que no em van agradar. Aquell poble estava deshabitat i això permetia que es fessin tota mena de trencadisses i pillatge. Havia entrat en una casa on tot estava en ordre i ben conservat. El menjador tenia uns quadres molt macos amb les famílies i en acabar el passadís hi havia un jardinet. Al tornar al menjador, els quadres estaven trencats, els vidres també i la casa havia quedat desordenada. Jo no feia res, ni dintre d’aquell lloc ni fora. Mai vaig ajudar a construir cap pont. Ni tant sols estava a la cuina. Ningú em donava feina, possiblement perquè em veien massa petit i caminava coix. El més jovenet era un servidor. Tot i així, no em vaig avorrir mai.

Aquella vida era com un infern. Havia de procurar no volar pels aires. Des del primer dia que en aquella esplanada hi havia caus fets per les bombes. Feien tres o quatre metres de diàmetre i pel fet de caure en terra tova feia que els forats tinguessin forma de con.

La Bogeria

Sempre n’hi ha que són massa murrís i per tal de no haver d’aguantar aquell infern, quan estava al riu construint un pont feia veure que no ho suportava més i que li venia un atac de bogeria. Dos companys seus ho aprofitaven per treure’l d’allà i marxar.

Últims dies a Vinebre

Durant els últims dies a Vinebre vaig anar amb els

de la cuina, a un edifici que anteriorment havia estat habitat per monges. Tot i que allò estava a les afores i donava al camp de cultiu, encara no es veia el riu. Els avions enemics sempre venien formant triangles isòsceles. Un al davant i dos als laterals més enrera. De vegades venien més de tres. Venien nou. Cada grup de tres formava un triangle isòsceles que a la vegada entre ells també avançaven amb un grup de tres al davant i els altres dos als laterals més enrera. El segon dia de la meva estada a Vinebre els vaig veure bombardejar l’esplanada. Quan vam marxar, les mates i els arbres que encara cremaven van esclatar. Aquella mateixa nit, quan havíem de dormir com sempre a les voltes de dins de l’església, vam sentir un soroll. Uns trenta tancs petits marxaven del riu cap al poble, que encara no sé on s’havien camuflat.

Alguna vegada bombardejaven de nit però normalment ho feien de dia, tot buscant els ponts de tipus “mecano” que s’estaven construint. Volien aturar el subministrament. Aquells ponts estaven preparats per aguantar els pas de tancs i camions. La vida dels pontoners no era pas fàcil. Sabia que més d’una vegada havia esclatat més d’algun pont. De vegades, es construïen ponts mentre l’aviació bombardejava i els superiors, per tal de donar exemple, també hi treballaven. Un espavilat, que tenia sarna, la va mostrar a tothom amb la intenció de causar el màxim de fàstic possible. Apretava la ferida i en mostrava el suc fins que els seus companys el feien fora. Era la manera d’evitar el perill i no haver d’aguantar aquell xiulet que feien les bombes mentre baixaven. Després tots les sentíem esclatar però ningú les veia perquè ens acotàvem ràpidament. Un soroll esgarriós i una forta ventada feien tremolar tota la terra i sentia una enorme pressió al cos. Recomanaven tenir un tronquet a la boca per no tenir-la tancada.

La por

Mai havia passat tanta por. La por es reia de nosaltres. A l’última casa del poble que hi havia en direcció al riu, a l’interior hi havia un piano en bones condicions i a vegades, al tocar els tons greus algú es creia que venia l’aviació. Però no tot era por. Un dia vaig arribar al celler d’una casa on els soldats passaven per allà. Al terra hi havia uns 30 centímetres de vi. El vi s’obtenia fàcilment. Només calia deixar anar un tret a una bota i n’hi havia per a tothom. És clar que era més el que es perdia que el que s’aprofitava. A mi, aquestes destrosses sempre m’han fet llàstima, però en temps com aquells hi havia la famosa frase de “és la guerra, ja està bé” per justificar qualsevol acció d’aquell tipus, perquè en aquells moments, es viu al dia i es fa difícil de calcular exactament quants dies vaig passar a Vinebre. Suposo que una setmana.

Capítol III

Flix - Darmós - Sant Vicenç

Després vam rebre ordres d'anar a Flix, que al igual que Vinebre, també estava abandonat, però no vam dormir al poble sinó que vam passar la nit en un túnel. Aquell túnel l'havien començat abans de la guerra amb la intenció de fer-hi passar aigua, perquè allà estàvem al mig d'un meandre del riu. Uns metres abans d'entrar al túnel dues fileres de sacs terrossos protegien l'entrada de les bombes que queien a prop. Flix va ser molt més tranquil però tot i així ens vam trobar amb algun bombardeig. Els sacs de terra evitaven que la metralla arribés, però l'ona expansiva era tan forta que apagava els llums d'oli que teníem dintre del túnel.

El primer dia que vaig passar vaig veure que el terra estava ple de pedres punxegudes semblants a les que hi ha a les vies dels trens. Aquell túnel tenia un gruix d'aquell tipus de pedres que no em van deixar dormir. Havia passat la nit a terra sense cap mena de matalàs ni res que s'hi assemblés. D'altres havien estat més murrís. Venien del poble amb robat i algun matalàs. Jo vaig haver d'acostumar-me a dormir a terra i al tercer dia ja m'hi havia habituat.

A Flix vaig fer el mateix que a Vinebre: res. Ningú em donava ordres i maig vaig ajudar a fer cap pont. Els nostres ponts eren del tipus mecano. Primer es feia un sondeix del riu per a buscar-ne la zona menys profunda i saber les peces que calia posar-hi. Estaven fets de ferro i per sobre havia de passar-hi artilleria pesada. Els batallons pontonors que feien ponts per a la infanteria tenien un altra vida. Treballaven amb fusta i no amb ferro. Els feien a nivell d'aigua amb troncs lligats com les bales i tenien la línia de front tan a prop que havien rebut trets de fusell.

Dies més tard, ens van enviar a Darmós. Ens vam instal·lar en una serralada i des d'allà dalt a la nit sentíem i veiem el front. El soroll de les canonades

ens arribava i la llum de les explosions també es podia veure. En aquell poble la companyia no va ser bombardejada i durant els tres dies que vaig estar allà vaig ajudar a la cuina.

Encara no feia un mes des que havia arribat a les terres de l'Ebre que un dia van dir-me que em presentés a la comandància, sortia un camió cap a Sant Vicenç i l'havia d'agafar. Un parell de camions destapats ens van tornar al poble. Entre nosaltres hi havia un sabater de Manresa, el Sr. Costa, que també s'havia apuntat al batalló.

Al tornar a Sant Vicenç vaig presentar-me a la comandància, al Teniente Busutil. També hi havia el tinent pagador que s'encarregava de pagar als soldats, incloent-hi els que es trobaven al front. Era l'Amado Santapau Escoda. Una vegada li vaig imitar la firma bastant bé.

Durant aquells mesos vaig estar d'ordenança. Havia d'atendre a qui trucava i els primers dies, el Teniente Amado em va ensenyar el protocol que cal dur a terme per parlar amb un superior. Això va ser perquè un soldat volia parlar amb ell i jo, simplement, vaig entrar al seu despatx per dir-li que hi havia algú que volia parlar amb el tinent. "¿Es que no sabe usted presentarse delante de un oficial?! ¿Es que no sabe usted que hay que pedir permiso antes de entrar?" M'ho va fer repetir quatre o cinc vegades perquè sempre em trobava algun error. Cada vegada havia de tornar a sortir del despatx per poder-hi entrar i em donava un nou motiu pel qual havia de tornar a sortir i tornar a entrar fins que no ho vaig fer correctament. Era un home amb moltes pretensions. Però amb el pas del temps, aquell protocol va anar desapareixent.

Al poble hi havia soldats que estaven de baixa o bé que els havien destinat allà, que eren fumadors.

“¿Tienes colillas de los oficiales?”, m’havien preguntat més d’una vegada. Jo no fumava o sigui que els donava les colilles que podia i quan podia. A cadascú li deixava la burilla amagada en un lloc diferent de l’entrada de l’escala.

A les comandàncies, el principal podia ser un comandant o un altre oficial. Rebia el nom de “comandante de la plaza” i s’encarregava entre d’altres coses de firmar el que calia. També hi havia el comissari Solans. La seva funció no era del tot militar. Donava ànims als soldats, pujava la moral a les tropes i controlava que fossin addictes al règim.

Un dia un superior va telefonar preguntant pel Teniente Busutil i jo que del funcionament del telèfon no tenia gaires coneixements, vaig penjar abans d’anar a buscar el tinent. El Busuil es va haver d’assabentar del que li havien dit a través de la centraleta. Però no em passava el dia allà dins. Esmorzava, dinava i dormia a casa. Em donaven una ampolla d’oli, una altra de vi i una paperineta de lleties crues que

havia de coure a casa. Vaig estar a la comandància d’ordenança fins gairebé el Nadal. Llavors, durant aquells dies ens van donar ordres de marxar. Era la retirada i cada soldat havia d’agafar les seves pertinences i equipatges però alguns es van quedar. Un noi volia amagar-se al camp i esperar que els franquistes passessin de llarg. Més tard vaig saber que els republicans que venien del front li van ordenar de continuar. Al negar-se li van dir: “Así que tu eres fascista, eh?” i el van matar.

Des dels 13 anys coneixia un senyor que també va fer el mateix. Amb una bomba de mà i un fusell volia amagar-se al bosc. Aquell home tenia un establiment de fabricació de gel. Repartia pel poble, a les cases, als bars, etc. barres de gel que feien més d’un metre de llargada. Quan els republicans el van trobar, també van obligar-lo a retirar-se. Ell va dir que no i quan els altres anava a matar-lo va treure el seguro de la bomba amenaçant-los de morir tots plegats. A ell sí que el van deixar viu.

Capítol IV

L'èxode

Quan va començar la guerra havien sonat les sirenes més d'una vegada i tothom corria excepte jo que anava més tranquil. Després de l'experiència de Vinebre estava més alerta. Sant Vicenç no va ser mai bombardejat però a Manresa sí que van caure bombes, tot i que, no massa, perquè els manresans no tenien grans fàbriques de material de guerra i les forces de la República no s'hi van aturar.

Crec que si m'hagués quedat a Sant Vicenç no m'hagués passat res greu però vaig decidir d'agafar un d'aquells camions i anar a Barcelona. Vam arribar a una estació que actualment no funciona i que és a prop de l'Arc de Triomf mentre sentíem caure bombes a Barcelona. Un cabo, un altre soldat i jo vam pujar a un tren del batalló. Tenia molts vagons i dormíem damunt mateix de les coses del Batallón. Aquell tren ens va portar a tots tres fins a Arenys de Mar. Fins aquell moment, el cabo ens havia subministrat el menjar i el beure amb els papers que li havien donat. Però no ens van permetre de continuar aquell trajecte. A Arenys de Mar, un oficial va requisar-nos la màquina i el nostre caporal no hi va poder fer res. La nostra missió era la de custodiar aquell material del batalló i així ho vam fer. Tots tres vam passar dues nits allà. Però al tercer dia, el nostre company li va dir al cabo si el deixava marxar perquè mentre vam estar a Arenys de Mar, els soldats que passaven per allà no paraven de dir-nos: "Que no marxeu? Els nacionals ja són a prop!". Veient que cada vegada el nombre de soldats que es retiraven augmentava, el cabo li va dir que marxés. Nosaltres dos vam quedar-nos a l'estació. Però al dia següent va ser el cabo qui em va proposar de marxar i jo vaig estar d'acord amb ell. Quan li vam dir que ja marxàvem ens va respondre: "Doncs millor" i tots tres vam abandonar Arenys de Mar i aquell tren del batalló.

Vam proseguir a peu fins que el cabo es va informar d'un destacament en el que ens van donar menjar.

Era una companyia composta per tres o quatre camions i ens hi van deixar pujar. De la nostra companyia, en canvi, no en sabíem res. L'única que sabíem era que cada vegada hi havia més soldats que volien pujar dalt d'aquells camions, però com que no ens aturàvem, alguns s'hi van penjar. També vaig veure un matrimoni que volia venir. Pel camí vam travessar un riu sense pont i hores més tard es va posar a ploure. Per sort, ens vam tapar amb les mantes que eren primes però atapeïdes i protegien de la pluja. Va tornar tan fort que aquells trons recordaven la guerra. Vam arribar a Girona aquell vespre i ens vam aixoplugar en uns baixos amb altres soldats. Eren estrangers i formaven part de les Brigades Internacionals. Al dia següent, els components de les Brigades van fer una caldereta de lleties. Quan van acabar de menjar-ne els vaig preguntar si els havia sobrat alguna cosa. Em van dir que sí, vam menjar-nos les sobres en uns plats, els plats de soldat que eren amples i fondos. Aquelles lleties van entrar-nos molt bé perquè fins a Figueres que no vam tastar cap altre àpat. A més, vam fer el trajecte a peu fins a l'estació. Allà, el cabo i l'altre van deixar-me sol amb els tres "macutos" mentre ells buscaven menjar. I va passar el dia i encara no havien tornat. Després d'haver dormit a l'estació vaig marxar d'allà sense cap dels "macutos" buscant menjar i preguntava on podia trobar-ne la gent d'allà. Vaig sentir a parlar d'un lloc on potser en trobaria. Es tractava d'un centre amb un portal format per dues portes molt grans i una de petita. Vaig trucar i em van obrir. Just quan vaig entrar alguna cosa em deia que aquell ambient que es respirava allà no era normal. Em vaig sentir tan incòmode que volia sortir. Els vaig dir que anava a buscar el "macuto" i que tornava de seguida. Era una excusa que els donava per marxar d'allà però em van prohibir de sortir. El soldat de la guàrdia no permetia a ningú que marxés. L'ambient d'allà era molt estrany. Aquell centre era el CRIM i en aquell lloc, tots tenien la cara pansida i ningú m'informava de res. Per menjar van portar-me un cassó de suc i ossos pelats. Un

metge de Sant Vicenç de Castellet em va examinar i classificava els soldats en dos grups. Al vespre ens van portar a un altre local. Era una casa en la qual possiblement abans hi havia monges. Al matí vaig veure que érem soldats que tornàvem al front, però per sort, els del meu grup havíem de fer una barrera per acompanyar als altres fins a l'estació i enviar-los a la resistència. Llavors vaig veure que els tres "macutos" encara estaven just al mateix lloc on els havíem deixat. Més tard, algú em va dir que un camió de batalló els havien trobat i no els va donar temps d'avisar-me. D'aquells tres "macutos", vaig agafar el que més necessitava i vaig tornar a aquell lloc d'on veníem.

Uns avions republicans van volar damunt Figueres. Llançaven papers per donar-nos ànims. Hom hi podia llegir: "Viva la República", "Vencer" o "Resistir". Una hora més tard van venir uns altres avions que es van dedicar a bombardejar Figueres. Jo havia dormit en una habitació allargada plena de llits. El meu estava aproximadament a mitja habitació. Però en aquells moments volia amagar-me sota l'escala. No ho vaig poder fer perquè altres soldats ja s'hi havien amagat. Vaig estirar-me al peu de l'escala. Des d'allà sentia el soroll que feien les bombes mentres baixaven i la forta explosió quan arribaven a terra, però tot d'una vaig sentir un d'aquells xiulets més pronunciat del normal. Altres soldats se'm van llençar a sobre perquè a uns set metres va caure una bomba. Una paret havia quedat ensorrada, algun soldat s'havia ferit. Allò va quedar ple de pols i tothom va fugir com va poder. A l'habitació on dormia, la metralla m'havia foradat les mantes, la cantimplora i la resta de les meves pertinences. Tot estava acribillat i la paret que donava al patí interior estava trencada. Vaig agafar mantes, cantimplores i el millor que vaig trobar, encara que fos dels altres i a partir d'aquell moment vaig anar-me'n de Figueres tot seguint camions transitats per altres soldats. Hi havia un tronxo de col pel camí i me'l vaig cruspitar. Vaig demanar menjar a un pare i una filla que anaven en una tartana. Em van respondre que n'havien deixat més enrera però em sembla que l'únic que volien era desfer-se de mi i no els vaig fer cas. Caminava per la via, per pobles com Llançà i Culera. Un soldat que anava en direcció contrària em va dir que seguís fins a Portbou perquè allà hi trobaria trens amb menjar. Quan faltava poc per arribar a Portbou, just abans d'entrar a l'estació hi havia un túnel que calia travessar per arribar-hi. A l'entrada d'aquest túnel, a la dreta, on s'hi veia el mar, un tren d'artilleria hi estava estacionat. Els soldats d'aquell tren preparaven menjar però jo vaig seguir caminant i vaig entrar al túnel. A mesura que

anava avançant hi havia menys llum, fins que vaig quedar literalment a les fosques i no hi veia res. Mica en mica es van anar veient la fi d'aquell forat i quan vaig arribar a l'estació la gent estava fent un gran rebombori. Resulta que havien assaltat un vagó amb menjar. Tot plegat, només vaig poder arreplegar un litre d'oli, un litre i mig de llet i un parell d'espardenyes. Llavors em va venir a la memòria que en aquell tren d'artilleria preparaven menjar. Amb l'esperança de poder endur-me alguna cosa a la boca, vaig tornar a travessar aquell túnel tan fosc. Quan vaig arribar al tren ja s'havien repartit el menjar. En un d'aquells vagons hi havia un soldat i el veia molt amunt perquè jo no estava en cap andana, estava al peu de la via, sobre les pedres. Vaig preguntar-li si tenien menjar i em va dir que no. Però tot seguit em va dir "espera't" i va marxar. Més tard, va tornar a aparèixer i em va dir: "Puja" i em va ajudar a pujar. Dins del vagó hi havia una taula petita amb una amanida, mongetes i dos talls de carn i vi. El plat va quedar buit. Allò em va deixar amb una panxa... completament satisfet. Vaig passar la nit a Portbou. El camí que seguia era el camí que passava pel Pirineu de la costa, els que passaven per allà eren soldats i caminàvem pujant la muntanya. En arribar a dalt, ja s'havia fet fosc i vaig dormir. Uns quatre soldats volien fer una paella i jo m'hi vaig afegir amb la meua llet. Vam fer arròs amb llet.

En aquella muntanya vaig passar-hi uns dos o tres dies, tot dormint a l'aire lliure. De nit, es distingia clarament el territori francès de l'espanyol. A la vessant de França, tots els pobles estaven il·luminats com un arbre de Nadal i aquell país contrastava totalment amb la terra d'on jo venia, a Catalunya no hi havia ni un sol llum.

A principis de febrer, els francesos van obrir la frontera i tothom va començar a baixar i a la vessant francesa, un soldat ens indicava on s'havien de deixar les armes. Molts homes ja les havien deixat abans d'arribar al cim de la muntanya per on baixàvem. Caminava pels pobles i veia aparadors de botigues amb menjar però no podíem menjar-ne perquè no teníem diners per comprar res. Passava gana i cada vegada em sentia més cansat. El cansament m'obligava a alleugerir la càrrega que duia. Durant l'estada per França vaig deixar roba i accessoris pesats i prescindibles per tal de no quedar enrera. Vaig preguntar a un francès on podria beure i ell em va indicar una font. Llavors vaig sentir que algú deia: "Estos catalinos entran en Francia y aún se les entiende". Allò va passar el matí del primer dia que vaig entrar a França.

Capítol V

Els camps de concentració

A França, hi havia dues constants: la gana i el cansament. L'alimentació que rebíem allà era la justa. A la dreta de la carretera, un camió havia abocat taronges i en vaig poder agafar i me les vaig cruspir. Una hora més tard van parlar-me d'una casa on em van donar un plat de sopa sense dir-me res. El cansament cada vegada era més present i no tenia cap altre remei que treure'm de sobre el que més pesava i el que menys necessitava.

Els soldats francesos no volien que ningú s'aturés. Quan algú s'entretenia li deien: "Allez, Allez! Campo, campo!" Tots havíem d'anar marxant. Una vegada, jo i el meu grupet de set o vuit individus, ens vam separar un xic de la carretera i vam acostar-nos a una casa de pagès. En aquella casa estava tot trencat: portes, finestres,... Semblava que estigués deshabitada. No gaire més tard vaig veure que uns homes ens envoltaven, per davant, per darrera i pel costat. Allò em va preocupar perquè no ho veia gens clar. Només eren uns soldats francesos que ens van fer fora d'allà i volien que continuéssim caminant.

Un dia em va aturar un cotxe i em van demanar que hi pugés. Hi havia el xofer i dos homes més que em van preguntar l'edat i què m'hi passava a la cama. Després de respondre unes quantes preguntes em van dur més endavant. Quan vaig baixar, tornava a estar sol i vaig arribar al camp de concentració. Fins llavors, havia estat dormint a la carretera, embolicat hermèticament amb la manta com un rotllo de primavera i al despertar-me al matí estava enrampat i ho veia tot blanc. Portava la manta, oli, unes sabates i poca cosa més.

El camp de concentració estava dividit en dos. Teníem dues opcions: entrar en un departament que a l'entrada hi estava escrit: "Con Franco" o un altre que deia "Con la República" o "Con Negrín". Jo vaig entrar al departament dels republicans, és clar. Alguns homes van entrar a l'altre i la gent els

escriu i els deien: "¡Fascistas!". Amb el temps les coses es van anar tranquil·litzant, però en aquells moments, als dels departament franquista se'ls insultava. Era per la tarda quan vaig entrar allà. Aquell camp era molt llarg i tocava al mar. Estava envoltat per fil·ferro i darrera soldats negres senegalesos ens vigilaven. Tenien tots la mateixa marca a cada galta, un tall típic. Els vàter eren unes petites trinxeres que estaven vora del mar. Quan algú tenia necessitats, anava a les trinxeretes, hi deixava el que calia i després ho tapava.

Una vegada, uns camions van portar pa però no me'n van donar. Normalment, el menjar ens venia en camions i a dalt algun soldat evitava que la gent se'ls llancés a sobre, amb l'ajuda d'un fuet. Més d'una vegada havien hagut de fuetejar homes que gairebé eren a dalt. La ració de menjar que ens donaven era molt justa. De vegades ens donaven pa amb bacallà però igualment teníem gana. L'aigua la trèiem d'allà mateix, de la sorra. Es feien forats i la bombejàvem. Aquella dieta ens va portar problemes: vam tenir unes ganes de cagar més del compte. Algú s'aixecava en direcció a les trinxeres mentre accelerava pel camí. En alguns casos, la diarrea era tan forta que n'hi havia que acceleraven massa tard i no arribaven a temps. S'abaixaven els pantalons i cagaven on podien. Amb els pas dels dies, quan algú anava de ventre, tothom cridava: "¡A la playa!" i eren molts els que ho cridaven. A mi també em va passar d'aquella mala experiència i allò va fer que em dirigís a una furgoneta on hi havia el servei de metges. Més tard, va resultar que ja no anava mai de ventre. El cas és que aquella diarrea general havia convertit la platja en un camp de mines en el que calia esquivar les tifes per poder arribar a les trinxeres.

El primer racionament que vaig rebre va ser el de pa i bacallà, per a tot el dia. En una barraca, hi havia un clau que em servia per penjar-ho tot. Passaven els dies i vaig notar que més d'un dia em prenien pa.

Al cap d'una setmana, un company em va dir qui ho feia. Una nit la vaig passar sota un camió. Vaig apartar sorra i m'hi van quedar arrasat, però normalment dormia a l'aire lliure a la intempèrie. Algú es va aprofitar d'aquest fet per prendre'm unes sabates noves que portava al macuto des de que estava amb el cabo. També vaig comprovar que els mitjons que m'havia posat per última vegada s'havien convertit en trossos. Els duia des de finals de desembre de l'any passat, quan encara estava a Sant Vicenç.

Durant aquell temps es feien alguns intercanvis i vendes amb la gent de fora. N'hi va haver alguns que aconseguien diaris francesos. Un altre li va vendre a un soldat senegalès un parell de sabates... un parell de sabates del meu mateix peu. Aquell soldat va obrir els ulls per trobar a l'impostor i el va buscar per tot arreu amb la mirada, però des d'allà, des de l'altra banda de l'"alambreda" aquell home buscava l'agulla del paller. Una senyora francesa vènia menjar i vi. Al donar el vi, n'hi havia que en queia en un cassó i quan marxava llençava aquell vi. Un dia, jo volia aprofitar aquell vi que es perdia i li vaig dir justament quan l'acabava de llençar. L'endemà em va donar vi i també em va portar menjar cada dia, portava pa amb paté. Botiguers del poble vènen menjar i en unes d'aquestes parades vaig notar que em tocaven els testicles i no sabia qui era. Me'ls van tornar a tocar i no estava segur qui havia estat. Però a la tercera vegada vaig adonar-me que algú que estava a la meva esquerra em tocava els daixonses. Jo, que era massa jove per aquelles coses i que no m'havia afaitat mai, vaig marxar immediatament.

Tot d'una, les coses van canviar al camp de concentració. Vaig conèixer uns soldats que van fer-me una proposta de treball: la companyia de treballadors per fer barraques, que volien els francesos. Aquesta companyia s'havia d'encarregar de muntar barraques. Quan vaig entrar en aquell camp, n'hi havia molt poques. Ara, els francesos reclutaven soldats espanyols per a que es poguessin fer les seves pròpies barraques. Una colla de soldats i jo ens hi vam apuntar i vam treballar per fer-ne. Allò ens va anar molt bé, perquè treballant m'assegurava el poder menjar cada dia. Un menjar que, per cert, no era res de l'altre món. En els primers dies d'estar al camp, la cuina era a l'exterior. Un dia de març, menjava cigrons a la platja però feia tant de vent que els havia de mastegar barrejats amb la sorra que volava. Aquella ventada m'havia fet caure més d'un cigró. A l'estiu, quatre calderes feien menjar i quan les mosques passaven al damunt, morien immediatament per la calor del foc. Després resultava que me les trobava al plat i les treia fins que ens cansàvem i sabíem que encara n'hi havia però seguíem menjant. Ni sobrava, ni faltava menjar.

Així doncs, vam fer-nos les barraques. Vaig viure a les primeres que vam fer. Els francesos van proporcionar-nos les eines i les fustes i les vam construir d'acord amb les seves directrius. Jo em cuidava de netejar la nostra barraca amb un rasclat format per fustes. Érem unes vint-i-cinc o trenta persones a dins. Ens vam fer llits, bancs, taburets i jocs d'escacs i dames. De vegades, aconseguint la fusta de manera no convencional. La meva barraca era allargada i jo dormia prop del racó. Hi havia homes de tota Espanya: gallecs, andalusos, valencians,... De vegades, em sentien parlar en català i alguns andalusos em deien: "Habla reondo nene, habla reondo". Eren de Màlaga. Un d'ells tenia la meva edat. Un dia que es van veure, li va dir l'un a l'altre:

"Me parese que te conosco de algo".

"Pue a mi también me lo parese.

Oye, ¿Tu no será de Málaga?"

"Pue sí, soy de Málaga, sí".

"Y tu no vivirá en la calle [tal]?"

"Sí, ahí vivía yo.

"¡Pero si tu ere mi hermano!"

Que emocionant! És una de les anècdotes que més m'agrada explicar. Però n'hi ha més. Teníem benzina per als llums i en anar a dormir, un senyor que li agradava explicar acudits no callava, encara que tinguéssim el llum apagat, perquè més d'una persona li deia que n'expliqués. Estàvem al llit, a les fosques i ell encara en deia fins que no sentia a ningú i llavors preguntava "¿Qué estáis dormidos?". Alguns deien "No, sigue". D'altres contestaven "¡Cállate ya!". Callava només quan li deien que callés o bé quan després de preguntar "¿Qué me oís?" no responia ningú. Es deia Almagro.

Alguns feien partides de dames. Un altre es va fer una barca amb una planxa de zinc, com les planxes que teníem al sostre, a les taulades i a les juntes teníem fusta i quitrà. Llavors amb una altra fusta va fer un rem de dos caps, de piragüisme. Després, també ens vam fer unes dutxes. Tapàvem amb fusta tres parets i un sostre. El dipòsit d'aigua era un bidó que tenia per mànega un tub de goma, amb unes pinces a l'extrem per evitar el raig. A les fustes de terra hi havia un forat, una canal que duia l'aigua fora. Ningú va començar a banyar-se al mar fins l'estiu, en una platja on la sorra era fineta i t'enfonsaves aviat.

A l'entrar al camp de concentració, tot era desordre i desinformació però a l'estiu, les coses havien canviat. Teníem homes que llegien la premsa francesa o parlaven amb els francesos. S'ensumava que una nova guerra estava a punt de començar. Al mar hi havia vaixells de guerra i al cel, els avions feien pràctiques de tir. Poc abans de

l'estiu, soldats de cavalleria van envoltar algunes barraques. Ens van donar una injecció i mica en mica ens vam adormir. Tenien ordres de vacunar-nos contra el tifus. Finalment, em vaig apuntar per tornar. Venia d'un país que havia estat en guerra i llavors em vaig trobar que corria el risc de trobar-me un altra. Malgrat que tenia el menjar assegurat, no vaig voler estar enmig d'un altre enfrontament bèl·lic. Jo era massa jove per continuar amb aquella vida i al veure que podia tornar a casa, vaig anar a l'entrada del camp a apuntar-me entre els que volien retornar a la seva llar.

Van cridar el meu nom pels altaveus. Els francesos m'havien donat roba abans de marxar i dalt d'un camió descobert, ens vam dirigir a un altre camp francès. Hi havia tendes de campanya petites i tan baixetes que vaig entrar-hi a quatre grapes. Ens vam quedar allà dins, a ple estiu i allò era un forn. Poques hores més tard, vam arribar a la frontera. Vam continuar dalt del camió fins a Figueres. A Figueres ens van portar a un carrer, on ens va encerclar l'exèrcit i en fila índia, ens miraven i si volien, ens preniën roba. A mi no em van agafar res. Llavors, vam agafar un tren, vigilats per la Guàrdia Civil, en direcció Barcelona. De Barcelona va sortir un altre tren cap a Lleida. En arribar-hi, ens vam dirigir a un turó de la ciutat on hi ha la catedral i enmig del camí, quan ens acostàvem al camp de concentració, els van venir de gust escorcollar-nos. Vaig haver d'ensenyar-los una maleta de fusta que m'havia fet a França. Els militars volien saber si dúiem alguna arma amagada, roba, xocolata, etc. Finalment, vam entrar en un patí, prop de la Catedral, i ens van donar menjar, però poc. Els francesos em tenien més ben alimentat. Els primers dies, ens van despullar, teníem la roba a la mà, en fila

índia i van mirar-nos com estàvem de salut. La veritat és que a Lleida vaig aprimar-me una mica perquè la dieta que seguia era força estricta.

Els companys d'allà no em van donar gaire moral quan vaig dir-los que estava allà per tornar a casa. Alguns portaven allà mig any i afirmaven que jo no tindria pas més bona sort que ells, que la meva estança seria molt llarga, però no va ser així. De mica en mica, vaig aconseguir els diners suficients per comprar un segell. Amb aquell segell vaig enviar una carta a casa, comunicant-los que estava al camp de concentració de Lleida. Es van posar molt contents perquè el pensament de que ja estava mort era possible. La meva família va enviar un aval i només portava dues setmanes allà dins que van dir-me que ja podia marxar. Alguns companys del camp em van demanar que els deixés roba i sobretot mantes. Els vaig donar mantes, pantalons i camises perquè van dir-me que al sortir, els guardes m'ho requisarien tot. Vaig posar-me quatre pantalons i dues camises de màniga llarga, i em vaig presentar davant del capità. Em va mirar la maleta, va mirar-me a mi i va deixar-me marxar amb tot. Havia tingut més sort que d'altres homes, alguns dels quals vivien incomunicats a la presó i només sortien a l'aire lliure per anar al WC, amb una pell blanca i pàlida.

Aquell dia deixava enrera moltes coses, deixava enrera pensaments com el d'anar a Rússia des de França, records d'aquella platja de sorra tan fina que no em deixava respirar quan el vent bufava fort i alguns es posaven ulleres de motorista. Tornava a casa des de Lleida, en tren, sense pagar bitllet, el 13 d'agost de 1939.